

KURŠIŲ, ŽEMAIČIŲ, ŽIEMGALIŲ GINKLAI, PAPUOŠALAI

ADOMAS
BUTRIMAS

Dviašmenis kalavijas, sulenkta laidojimo apeigų metu. Pavirvytė, X–XIII a.

Ryškesni karui skirti paminklai šiose baltų gentyse – senoji karybos istorija, „surašyta“ kraštovaizdyje – tai šimtai piliakalnių, jų pylimų, griovių, išsistos gynybinės ir signalinės sistemos. Šių žemių kapinynų ir pilkapių tyrinėjimai atskleidžia kitą karybos aspektą – ginkluotę, kurios pavyzdžių, kaip ir piliakalnių atvaizdus, matome Mažeikių muziejuje 2011 m. pabaigoje atidarytoje ekspozicijoje „Mažeikių kraštas tarp kuršių, žiemgalių ir žemaičių“.

Visoms gentims būdingi ginklai – ietigaliai: įtvėriamieji, įmoviniai karklo ir lapo formos plunksna. Jų išmatavimai skirtingi: mažiausiųjų ilgis – apie 20 cm, vyrauja 30–33 cm ilgio, o patys didžiausi siekia net 50 centimetrų.

Šalmas. Rimvydo Derkinčio rekonstrukcija. Pavirvytė, XIII a.

Tik žiemgalių gentims būdingas ginklas – platieji kovos peiliai, atlikę kalavijų funkciją. Tų pačių genčių kapinynuose aptinkama daug ilgųjų ir smogiamųjų kovos peilių. Kai kurių peilių makštys ypač puošniai ornamentuotos. Tai – ir moterų, ir vyrų ginklai.

Kalavijai būdingi žiemgalių ir žemaičių gentims. Ekspozicijoje matome vienašmenius ir dviašmenius kalavijus. Pastarųjų rankenos ypač puošnios, vieno iš jų – net inkrustuotos sidabro ornamentu. Didžioji jų dalis – sulankstyti, perlenkti per pusę ar net į tris dalis. Tai padaryta laidojimo apeigų metu. Islandų vikingo, poeto ir žymaus kario Egilio (gyveno apie 910–990 m.) sagoje tarp gausaus kuršių krašte prisiplėšto grobio minimas ir kalavijas „Nuodingoji gyvatė“, kurį Egilis naudojo ir vėlesniuose grobiamuosiuose žygiuose.

Šalmas rastas tik vienas – turtingame Pavirvytės kapinyno ka-
pe kartu su kalaviju, peikena, ietigaliu. Jis suploto kūgio formos. Storos skardos sujungtos kniedėmis, sujungimų vietos puoštos juostelėmis iš žalvario. Artimiausias jam aptiktas Dyrų kapinyne, šalia garsaus Durbės kautynių (1260 m.) lauko. Tai ypač reti XIII–XIV a. radiniai, priskirtini genčių kilmingiesiems.

Kovos kirviai – taip pat retas radinys. Eksponuojami rastieji Pavirvytės ir Zastaučių kapinynuose. Paties didžiausio iš jų išmatavimai – 21 x 12 centimetrų.

Pentinai aptinkami retai, geležiniai ir žalvariniai su vienu spygliu ar žvaigždiniais, kuriuos galima matyti ginklams skirtoje Mažeikių ekspozicijos dalyje.

KURŠIŲ PAPUOŠALAI

Ši gentis papuošalais ypač turtinga. Baltijos jūros, Ventos ir Minijos pakrantės buvo svarbūs prekybiniai centrai, todėl papuošalų ir moterų, ir vyrų kapuose aptinkama gausiai.

Ekspozicija pradedama dar romėniškojo laikotarpio krūtinės papuošalais – segėmis ir smeigtukais. Eksponuojamos lankinės, laiptelinės, profiliuotos akinės ir segės trikampe kojele iš Kukių ir Zastaučių kapinynų. Šalia ankstyvųjų segių pristatomos ir panašaus laikotarpio antkaklės trimitiniais galais.

Vėlesniam laikotarpiui priskirtinas bene puošniausias visos ekspozicijos radinys – lankinė segė aguoniniais galais, kurios visas paviršius puoštas ryškiai geometriniais ornamentais. Papuošalas pasižymi ryškia simetrija, jo reljefas iškilus. Atrodo, kad to paties meistro dirbtuvėse pagamintos ir puošniosios segės, aptiktos Stačiūnų, Papilės bei keliuose kituose Lietuvos kapinynuose.

Smeigtukai – ir kuršiams, ir žemaičiams, ir žiemgaliams būdingas papuošalas. Trikampe galvute, ypač masyvūs smeigtukai aptinkami pajūrio žemėse. Jie turi įmantriai suraitytus, roplio figūros formą primenančius kabučius.

Smeigtukus kryžine galvute, kurie kuršių kapuose aptinkami po vieną ant krūtinės, taip pat lydi kabučiai ir grandinėlės. Nors vyrauja puošnūs žalvariniai smeigtukai, bet eksponuojami ir labai lakoniškų formų iš geležies padaryti lazdeliniai ir kiti smeigtukai.

Apyrankės eksponuojamos juostinės, ornamentuotos. Didžioji jų dalis – iš X–XI amžiaus.

ŽIEMGALIŲ PAPUOŠALAI

Svarbūs rytiniam Baltijos regionui prekybos keliai – Rygos įlanka, Ventos ir Lielupės bei jų intakų pakrantės – lėmė žiemgalių genčių turtingumą, kurį liudija kapinynuose rastų vyrų ir moterų papuošalų gausa ir turtingumas.

Labai originalūs ir visoje ekspozicijoje išskirtiniai papuošalai – apgalviai iš įvijų ir ornamentuotų plokštelių. Eksponuojama ir puošni galvos danga – skepeta, kurios viršutinės dalies išlikę tik fragmentai. Geriau išlikę pakraščiai, apkraštuoti ištisine linija einančiomis žalvarinėmis grandelėmis, o po jomis matome 25 žalvarinius klevo sėklos formos kabučius.

Žiemgaliai kaklą puošdavo ypač retomis sudėtinėmis antkaklėmis, pagamintomis iš dviejų, trijų ar keturių lankelių, kurie galuose sukabinti plokščiomis juostelėmis. Jų galai susikeičia ir žiūrint iš priekio matome jau keturių, šešių ar aštuonių lankelių papuošalą, puošta ryškiu geometriniais raštais. Eksponuojamos vytinės antkaklės su kilpele ir kabliuku galuose.

Puošniu kaklo ir iš dalies krūtinės papuošalu buvo vėriniai. Pavirvytės kapinyne surastas vėrinys iš 68 stambių mėlyno stiklo karolių rautytu paviršiumi. Ekspozicijoje rodomas ir mažiau puošnus vėrinys iš paprastų stiklo ir žalvario karolių.

Krūtinę žiemgaliai puošdavo įvairių formų segėmis: dažniausiai pasaginėmis zoomorfiniais, keturkampiais, daugia-kampiais ar žvaigždiniams galais. Zoomorfinių segių galai primena atgręžtą pasakų slibino, žalčio galvą, o kai kur stilizuotos ir schematizuotos šios galvos įgyja lelijos pavidalą.

Kitas ypač puošnus krūtinės papuošalas – smeigtukai. Jie, kitaip nei kuršių kapuose, ant krūtinės aptinkami po du, juos dažniausiai jungia ilgos žalvarinės grandinės. Didžiausią eksponuojamos kolekcijos dalį sudaro puošnūs ir gerai išlikę smeigtukai iš Pavirvytės kapinyno. Išskirtinis aptiktų smeigtukų bruožas – puošnūs kabučiai ir smeigtu-

Juostinė apyrankė iš Kivylių. II–IV a.

kus su grandinėmis jungiančios detalės. Paprasta forma, lakoniškas ornamentas, pajaustos proporcijos, daugybė papuošalų variantų sudaro galimybę daryti išvadą, kad šie papuošalai kaip jokia kita dirbinių forma pristato būdingiausius baltiškosios juvelykos bruožus. Ekspozicijoje vyrauja kryžiniai smeigtukai. Yra ir retesnių formų – rozetinėmis galvutėmis, primenančiomis snaigės formą.

Rankas puošdavo apyrankėmis. Pačios įspūdingiausios kolekcijoje – apyrankės gyvūniniais galais, kurios datuojamos X–XIII amžiumi. Jose galima įžvelgti vienas į kitą žvelgiančių roplių dualizmą. Gyvūno galvą dažniausiai įžiūrime iš abiejose apyrankės galuose išlietų ausyčių poros, o neretai ir kiek prie galvutės įspausių lankelių.

Savo masyvumu, galų ornamentika išsiskiria didžiosios įvijinės apyrankės, kartais turinčios net keturiolika apvijų.

ŽIEDAI

Tai kuršių, žiemgalių ir žemaičių genčių papuošalas, turėjęs ir iki mūsų laikų išlaikęs simbolinę prasmę. Žiedai yra pagaminti iš įvairių metalų: žalvario, sidabro, net geležies. Mažeikių muziejaus žiedų kolekcijoje vyrauja žalvariniai žiedai. Ekspozicijoje rodomi ankstyvieji žiedai iš Kukių ir Zastaučių kapinyno, X–XIII a. Žiedai iš Pavirvytės ir vėlyvieji, net baroko epochai priskiriami žiedai iš vėlyvųjų Skėrių, Kivylių, Zastaučių ir kitų Mažeikių muziejaus tyrinėtų XIII–XVII a. kapinyno. Eksponuojami ir kuršių genčių kapinynuose Latvijos teritorijoje rasti ypač puošnūs žiedai iš Ventspilio istorijos muziejaus rinkinių.

Ankstyviausi žiedai – įvijiniai. Daugiausia jų rasta Pavirvytės kapinyne. Eksponuojami įvijiniai žiedai į išorę atlenktais galais ir sraiginiai žiedai. Ekspozicijoje daugiausia rodomi įvijiniai žiedai, turintys nuo septynių iki dešimties apvijų, tačiau yra žiedų, padarytų ir iš penkiolikos–septyniolikos apvijų. Tokie žiedai apėmė visą piršto sąnarį. Didelę žiedų ekspozicijos dalį sudaro žiedai pastorinta priekine dalimi, kuri ornamentuota pynimą imituojančiais skersiniais ranteliais, o jų grioveliai dar puošti filigranine viela.

Juostinių žiedų rasta dar romėniškojo laikotarpio kapinynuose. Jie panašūs į šiuolaikinius sutuoktinių žiedus, buvo nešiojami ilgai. Ekspozicijoje yra dar XVI a. datuojamuose Skėrių kapinyno kapuose aptiktų šio tipo žiedų.

Vėlyvųjų žiedų grupėje išsiskiria signetiniai žiedai ir žiedai su profiliuotomis išplatėjančiomis priekinėmis dalimis. Jie sudaro gausiausią žiedų ekspozicijos dalį, kuri išraiškina formų ir ornamentų įvairovę.

Signetiniai žiedai iš Skėrių ir Kivylių kapinyno puošti ne tik geometriniais, bet ir zoomorfiniais ornamentais. Vienas iš jų puoštas krikščionišku pelikano, simbolizuojančiu pasiaukojimą, įspaudu, o kitas – jam artimu fantastinio žvėries ar paukščio įspaudu. Kai kurie žiedai puošti įspausta kriptograma – raidėmis JHS. Eksponuojamas ir Mažeikių apylinkėse rastas retas vielinis žiedas.

Kaulinės šukos iš gyvenvietės prie Šatrijos kalno. X–XIII a. Pranciškaus Balčiūno nuotrauka